

Sobre el concepte de utopia

De Ramon Alcoberro (<http://alcoberro.info/V1/utopies.htm>), per a ús didàctic

La paraula utopia prové del grec corrupte medieval. *Ou* (*u*) significa "enlloc" i *topos* "lloc". Utopia és per tant el "lloc d'enlloc", "el lloc que no existeix". More escriu en una carta a Erasme que "utopia" tradueix el llatí *Nusquama*: "enlloc". Alguns autors, però, matisarien el significat i aquí ja hi ha un primer debat, que té unes conseqüències directes i fonamentals per a la valoració del concepte i del tarannà vital utòpic: ¿"Utopia" és el lloc que *encara* no existeix o, per contra, és el lloc que no existirà *mai*?

Però la paraula és molt complexa i permet també una altra etimologia. En anglès "sona" com "eutopia" i, per tant, pot venir també d'*eu*, "bé", "felicitat" i *topos*, "lloc". La utopia podria aparèixer, en conseqüència, com el "lloc del bé" o el "lloc de la vida bona (felicitat)". La paraula està emparentada amb *ucronia*: el "país del mai per mai", "el país d'enlloc". Martin Buber comença *Camins de utopia* afirmant que: una utopia "és un quadre", la imatge plàstica o la visió d'un disseny o d'un *haver de ser* que d'alguna manera ens mereixem.

Una utopia és una anàlisi sociomoral, és a dir, se'n descriu un espai físic fictici (sovint una illa apartada) en què es tracta de realitzar una societat altament moral, regida per sentiments altruistes. Tota utopia arranca d'un contrast entre allò que *realment* succeeix i allò que ens *mereixem* que succeeixi. Com diu J. M. Castellet: *la fidelitat a la utopia s'explica com un exercici crític continuat a través de la qual la realitat actual ve projectada cap al futur* (*Lectura de Marcuse*, p. 14-15). Les utopies són producte de la voluntat: no es poden imposar sinó que provenen de l'associació voluntària d'uns humans que volen viure d'una manera radicalment diferent per tal de ser més feliços. Una utopia es construeix a través del treball humà i no per la voluntat dels déus. La fita és assolir una comunitat en què els membres visquin en harmonia amb ells mateixos, amb els altres i amb la natura. És important insistir en l'aspecte *constructiu* de la utopia: no provenen de les divinitats (si fos així serien escatologies), sinó de l'esforç humà. Una millor organització del treball, però, no condueix la comunitat utòpica al productivisme sinó, ben al contrari, a l'oci perquè els beneficis d'allò edificat per tots han de revertir també a tothom. La conversió del treball en joc és una de les característiques més engrescadores de la utopia.

Les utopies són també *pedagogia*: es tracta d'educar el humans per a la transformació de la realitat a través de l'associació i del treball. Els utopistes creuen que no hi ha canvi social possible a nivell individual i pretenen educar la societat en el seu conjunt, per tal que es realitzi en el concret un ordre just.

Les Utopies són societats felices en què els homes:

- Són governats racionalment.
- Porten una vida d'oci i d'abundància.
- Actuen com a subjectes altament morals i alhora feliços.

Aquestes tres condicions són imprescindibles per tal que *sensu strictu* hom pugui parlar d'utopies. Utopia és un *estil de vida*, una forma de convivència basada en principis teòrics i pràctics de caire moral. Aquests tres elements: oci, abundància i estil de vida moral, poden combinar-se en alguna forma de política o, més senzillament, negar la política i reivindicar una mena d'individualisme comunitarista, més o menys proper a l'anarquia. A la utopia les necessitats humanes resten cobertes, no es coneix la guerra ni el conflicte, el lleure és profund, regna la igualtat o una jerarquia justa (basada en el coneixement)... en definitiva, s'ha acabat la història perquè s'ha assolit la perfecció.

La relació entre el present que s'abomina i la utopia que es deleja és idèntica a la que hi ha entre el malson i la felicitat o entre l'infern i el cel. Per a la utopia l'ordre social establert és, en realitat, un *desordre* que cal superar. El món real és massa miserable i cal convertir-lo en una societat racional plena.

En un altre sentit podríem considerar la utopia com l'espai en què no apareix el mal. Aquesta absència de mal radical és la justificació última de la utopia, que consisteix en un conjunt de

normes per fer possible un bé durador, entès primordialment en la tradició epicúria. La vida utòpica és, doncs, allò oposat a la vida real: un món en què el mal ha estat abolit, en què les necessitats humanes se satisfan en el grau més elevat possible, en què tot dolor evitable ha estat evitat i el plaer s'ha potenciat al màxim. L'expressió del mal en la societat és el desordre. Per contra, en les Utopies tot està perfectament reglamentat, dirigit i geometritzat. La característica més òbvia del món utòpic és la seguretat: no hi pot haver ni atzar ni sorpresa ni risc en un món en què tot està racionalment ordenat.

La utopia, així, seria la realització del principi utilitari: *la màxima felicitat per al màxim nombre*, en el seu sentit ple. Constituiria, a més, una civilització de plenitud, en què conceptes com culpa, autoodi o ascetisme pervers mancarien de sentit en la mesura que tota utopia realitza la perfecció de l'hedonisme (...).

Les utopies de la tradició occidental procedeixen essencialment de cinc fonts diferents:

- Els relats del Gènesi a l'Antic testament*: igual com hi va haver una època feliç a l'origen dels temps (paradís original, Adam i Eva) també n'hi pot haver una al final de la història si l'home és com ha de ser (moral, just). La tradició utòpica enllaça amb el món cristià a través de *La ciutat de Déu* de Sant Agustí, que alguns han considerat una protoutopia. Sabem que More va donar unes conferències sobre *La ciutat de Déu* a Oxford, l'any 1496.
- Els relats de l'Apocalipsi i els contes populars sobre "el gran dia"*: per als cristians la segona vinguda del Crist ha de ser anticipada per tota una sèrie de desgràcies (pesta, guerres...) que ara ja s'estan complint. Els qui han passat "la gran tribulació" (Ap. 7,13-17) "mai més no passaran fam ni set, ni estaran exposats al sol ni a el calor". Aquesta apocalíptica divulgada pels predicadors i pels moviments mil·lenaristes és el principal origen històric de les utopies, que en definitiva són formes cultes derivades de mites populars agraris com el de la Illa de menja-i-dorm (L'Illa de Cucanya per als francesos, Kalamazzo per als britànics, o el de la barca dels folls germànica).
- Els nous descobriments geogràfics*: portuguesos i castellans gràcies als seus descobriments a Àfrica i a Amèrica entren en contacte amb pobles que mai no han sentit a parlar del cristianisme i que, tanmateix, són passablement feliços. En aquest sentit no és d'estranyar que l'artifici literari de les utopies sigui sempre el mateix: un mariner que naufraga en una illa perduda en mig del mar. En el cas de la Utopia de More hi ha un coneixement força seriós de les *Cartes d'Americo Vespucci* (que havia fet quatre viatges a les Índies entre 1497 i 1504), de la tradició d'*Eldorado* i potser de la cultura inca.
- El redescobrimient del platonisme i de la cultura grega en general*: A Grècia quan s'inicia la crisi de la confiança en els oracles (després de la guerra del Peloponès, 404 aC.) apareixen les primeres utopies. A la comèdia *Els ocells*, Aristòfanes s'inventa (Néphélokkiugas: el país feliç dels núvols), una mena de ciutat ecològica on es viu sense diners, sense tribunals, menjant menta, cascall, mirte i sèsam. Amb Plató (*La república*, *Les lleis*), es vol fer una utopia ja clarament política, basada en el coneixement de l'ànima humana i en la previsió racional de tot allò que pugui esdevenir a l'home. Quan a través de la impremta es divulga el coneixement del classicisme, hi ha un intent de construir també la República ideal del nostre temps, que són les Utopies. El llibre V de *La república* està al fons dels llibres I i II de la *Utopia* de More.
- L'humanisme renaixentista* que aporta una mentalitat antropomòrfica i crítica i que, vinculada a la crítica bíblica porta a confiar en la realització terrenal de l'element utòpic de la cristologia. De tota manera les utopies tendeixen a ser poc antropocèntriques: més aviat el central en la mentalitat utòpica és el treball (i alternativament l'oci) més que no pas una teoria global sobre l'home. O, per dir-ho més clarament, l'home es considera quasi exclusivament des del punt de vista de la producció. El que Saint-Simon anomenava al XIX, *la ciència de la producció* és sempre central en l'utopisme.

La utopia és una forma d'*escatologia* històrica, no transcendent: parteix de la creença en què la història arribarà a un final perfecte, a una realització total de les potencialitats humanes: de la mateixa manera que al principi de la història hi ha un paradís original, a través de la raó podrem arribar a un final perfecte. En bona manera és l'hereva de la profecia, amb la diferència que no és una escatologia teològica, sinó humanística (...).

A les utopies hi ha sempre :

- Un gran legislador que dóna lleis justes i eternes.
- Una promesa de plenitud per al grup d'escollits que, lluny del món, executen els designis del gran savi (...).

Alguns exemples de Utopia.

Hi ha exemples de Utopia arreu, no només en la tradició occidental. Els antropòlegs expliquen que els indis tupís-guaraníes de l'Amazònia havien fet migracions a la selva buscant la *ywy mara ey*: "la Terra sense Mal", un indret mític en què es podrien deslliurar de tots els mals. En canvi al budisme no hi ha utopia, perquè deslliurar-se del mal és una tasca impossible que l'home no assolirà mai: només ho aconseguirà Maitreia, "el Buda del futur". La ciutat mítica himàlaia de *Sanghri-la* és la ciutat de l'eterna joventut i de la saviesa, però no de l'abolició del mal.

En Plató trobem l'*Edat d'or* és el temps en què els homes eren feliços perquè els governaven directament els déus; però ell mateix diu que no es pot tornar enrera i estem abocats a l'*Edat dels homes* en què no hi ha felicitat absoluta sinó llibertat. De ben segur que Plató creia que era realment possible portar a la pràctica la societat de la República i no li hauria agradat que ningú el considerés un utòpic.

El tema de la Utopia apareix al fons de molts grups religiosos del Renaixement i del barroc i entre alguns grups polítics del XIX que s'exilien a Amèrica per realitzar una societat perfecta fora del món. Entre d'altres podem esmentar la *holy commonwealth* dels peregrins puritans del *Myflower*, les reduccions jesuítiques del Paraguai, la peregrinació dels mormons a Salt Lake City, la *New Armony* d'Owen o la frustrada societat Icariana a Texas, portada bàsicament per catalans. Es tracta d'anar a buscar en llocs límit i de vida dura una societat paradoxalment plaent.

També hi ha utopies que pretenen imposar-se per la força. Els *ranter*s de l'exèrcit de Cromwell proclamaven la seva voluntat d'*assaltar els cels* i una cosa similar succeïa amb els llibertaris espanyols del 1936. Els anabaptistes de Munzer, els indis que seguien Sitting Bull o Jerónimo i les tribus sudaneses que obeïren la crida del Mahdí (les que van inspirar el meravellós poema de Kavafis *Esperant els bàrbars*), són exemples de *utopies mil·lenaristes* que pretenien realitzar a través d'una acció violenta el *gran dia* de la revolució que instal·laria a la terra l'ordre diví.

Hi ha societats històriques amb un component utòpic estructural: no es pot comprendre, per exemple, la història dels Estats Units d'Amèrica si es passa per alt la seva autocomprensíó com a utopia realitzada. Els USA s'han entès sempre a sí mateixos com un refugi dels perseguits (per les seves idees religioses, per la fam o per les dictadures després...) i com un lloc en què fins i tot la Constitució reconeix explícitament el dret a la recerca de la felicitat -amb el nivell de neurosi que això pugui comportar. Un altre cas interessant de societat amb tendència utòpica és la ciutat de Praga on al llarg de la història es van repetir els intents utòpics: els alquimistes de Rudolf II (utopia del poder), els jueus de la càbala i el Golem (amb la història del Rabí Löw) i la utopia del socialisme de rostre humà (Dubcek).

En tots els casos les utopies político-religioses són expressió d'una societat dels purs i dels justos, que es revelen contra el món impur i injust. La novetat que aportarà el socialisme, especialment en la seva varietat marxista, és l'extensió obligatòria de la utopia a la societat global (...).

Les tres etapes en la història de les utopies

Segons Frank E. Manuel les utopies de la tradició occidental a partir de Moro es poden dividir en tres etapes:

- 1.- *Utopies de la felicitat tranquil·la*: la de Moro a la Revolució francesa.
- 2.- *Utopies dinàmiques socialistes* que ocupen la major part del segle XIX.
- 3.- *Eupsikies* (mot del psicòleg Abraham H. Maslow) utopies psicològiques i filosòfiques del segle XX.

1.- *Utopies de la felicitat tranquil·la*: Són les que s'inicien amb la publicació de l'obra de Moro (Lovaina, 1516). La font principal de la bona vida rau en l'ordre savi. Es busca un ordre social que minimitzi les possibilitats d'agressió física, disminuint al màxim la competitivitat. Són pures especulacions intel·lectuals que no es pretén portar a la pràctica.

Hi ha una visió patriarcal i tradicionalista del poder (sempre en mans de vells, sempre en mans de savis: mai en mans de joves ni del poble) L'única desigualtat és la que prové de la saviesa (La "Casa de Salomó" a la *New Atlantis* de Bacon). Per a aquestes utopies l'origen del mal és la propietat mal adquirida: es defensa un comunitarisme tradicionalista, en què la tranquil·litat és el valor suprem i la moderació és la forma d'assolir-la, en una estoica calma.

2.- *Utopies dinàmiques socialistes*: Apareixen al segle XIX; possiblement el primera a emprar el mot "socialisme" fou Owen al 1835. Són més *eucronies* (bons temps) que no pas *utopies* (bons llocs). Anuncien que és arribada l'hora d'un nou sistema. Ja no és una disquisició purament intel·lectual, sinó que es fa l'esforç d'intentar portar-los a la pràctica. No es tracta d'artificis literaris, sinó de projectes que es volen pràctics. Hi ha una inserció en la història, dinàmica, que anteriorment no hi era. Se suposa que la història avança envers la realització total o parcial de la utopia: hi ha consciència d'un *telos*. La relació entre els homes és d'amor (més calenta) i no tant de justícia.

A més són utopies constructives; per exemple, els saint-simonians estan tot el dia construint carreteres, ferrocarrils, canals. Els transports són considerats l'eina d'unificació de la humanitat. Ja no es pensa la utopia en una illa perduda o en un racó de món, sinó realitzada comunitàriament a nivell mundial: els utòpics viatgen i hi ha intercomunicació, conseqüència del progrés. Mentre la utopia cristiana de Moro reprimia la sexualitat, la utopia socialista exalta el cos i l'immediat en clau més epicúria.

Pel que fa al poder les utopies socialistes consideren que la societat no ha de ser dirigida i governada per un poder rígid i tradicional, sinó simplement organitzada i administrada. No es tracta ja de manar sobre homes, perquè l'home modern té consciència de la seva pròpia dignitat i no admetria ser manat, sinó més simplement d'administrar les coses.

3.- *Eupsikies contemporànies*: Com *Walden II* de Skinner en què la coacció es fa a través de la por i de la manipulació psicològica, més o menys behaviorista. Provenen d'una lectura del darwinisme social, però llegida generalment en clau kropotkiniana, és a dir, considerant que és la col·laboració l'eina de la supervivència. No es tracta tant de fer una profecia de destí, com serà el cas de les *antiutopies* sinó de posar la ciència al servei d'un home pacífic i racional. Un exemple es troba en Wilhelm Reich, en Maslow o en Norman Brown. El concepte d'*autorealització* de Maslow seria un exemple d'aquesta psicologització de les utopies. [*autorealització* és romànticament la realització expansiva de totes les potencialitats, en un sentit espiritualitzador]